

Tea Smonker

BREZDOMSTVO ŽENSK IN OTROK, ŽRTEV NASILJA

NAMESTO UVODA

Konec 60. let je svetovno žensko gibanje skupaj z radikalnim socialnim delom kritiziralo družbeno neenakost in postavljalo zahteve po »rušenju« klasičnih birokratsko hierarhičnih institucij, ki niso upoštevale potreb ljudi. Skupaj s skupnostnim socialnim delom se je zavzemalo za novo socialno akcijo, s katero bi za pomoč marginalnim družbenim skupinam ustanovili nove socialne službe, ki bi prepoznavale razlike med potrebami žensk in moških. »Feministična socialna akcija je skupaj s spremembami v teoriji in praksi socialnega dela spreminjala mikropolitiko oblasti ter spreminjala lokalne strukture za pomoč različnim skupinam ljudi« (Zaviršek 1995: 232-233).

V Sloveniji se je v zadnjem desetletju, tudi na pobudo ženskega gibanja in drugih organizacij, izoblikovala raznolična mreža organizacij, ki so namenjene ženskam in otrokom v stiski, ki so pogosto tudi žrtve vseh vrst nasilja.

Od leta 1996 se delavke in delavci organizacij, kakršne so Materinski dom Ljubljana, Materinski dom Zavod Pelikan (Karitas), Materinski dom Straža pri Novem mestu (CSD Novo mesto), Materinski dom Postojna - družina Kristusa odrešenika, Varna hiša Maribor (CSD Maribor), Zaveetišče Podbočje (CSD Krško) in Zatočišče za ženske in otroke - žrtve nasilja (Društvo SOS telefon), občasno srečujejo v delovni skupini pri Socialni zbornici Slovenije z namenom, da se kot nove oblike organizacij med seboj podpirajo in strokovno sodelujejo, da predstavijo dejavnost in problematiko širši javnosti ter da opozorijo na nerešena sistemska vprašanja področja pri pristojnem ministrstvu in uradih. Skupina sodelujočih organizacij se je v zadnjih dveh letih dopolnila z novimi, nekatere so spremenila imena, prav tako se je dopolnil program dela skupine.

Organizacije imajo različne pravnoorganizacijske oblike (javni zavod, društvo, cerkvena organizacija) in izobrazbeno in poklicno strukturo osebja. Sofinancira jih v največji meri država. Vsem je skupno, da ponujajo varen prostor in osebno pomoč, nekatere so manj prilagojene individualnim potrebam uporabnic.

Po osnovni dejavnosti se delijo na materinske domove, namenjene nosečnicam, porodnicam, materam z otroki, ki so socialno ogrožene, zaveetišča in varne hiše, namenjene ženskam in materam z otroki, ki doživljajo fizično, psihično ali spolno nasilje.

Po mnenju strokovnih delavk, delavcev in vodij teh organizacij se kaže med drugim izrazita potreba po učinkovitejšem reševanju stanovanjske problematike in po prehodni skupnostni obliki bivanja (npr. stanovanjski skupini, stanovanju), kjer bi bila mogoča namestitve za krajši čas, kadar je potreben takojšen umik v anonimno, varno okolje, ali pa za čas, ko po odhodu iz organizacije uporabnica ureja stanovanjsko vprašanje. Tako bi se v organizacijah sprostito več novih prostih mest, saj trenutno stanovanjsko vprašanje rešujejo tudi s »kroženjem« po materinskih domovih in zatočiščih v vsej Sloveniji.

O stanovanjski oskrbi posebnih družbenih skupin je v Sloveniji pisalo več avtorjev - o vprašanju brezdomcev Dragoš (1993), Zaviršek (1994), Kosec (1996), Mandič (1997), o ženskah, žrtvah nasilja, Zaviršek (1997), Dobnikar (1997) in drugi, o skupinah z trajnimi duševnimi stiskami Flaker (1997).

Ženske so kot nalašč za izkoriščanje - potrpijo zaradi strahu ali ljubezni, ko ta izgine, ostane brezup (Darica Petrovič)

Brezup se stopnjuje, kadar je ženska ali mati

z otroki zaradi nasilja, ki ga izvaja partner, prisiljena poiskati začasno rešitev iz stanovanjske stiske pri svojih znancih, ali z namestitvijo v začasno obliko bivanja v zavetišču, varni hiši ali materinskem domu. Po preteku časovno omejenega bivanja se pogosto prične težavna pot urejanja stanovanjskega vprašanja, ki se lahko konča na več načinov:

- uvrstitev na dolgo listo čakajočih za pridobitev socialnih stanovanj pri stanovanjskem skladu

- iskanje stanovanja pri zasebnikih
- namestitev v center za brezdomce
- vrnitev k nasilnemu partnerju
- brezupno iskanje drugega partnerja, ki ima stanovanje.

Kadar je otrok več, jih v sodelovanju s centri za socialno delo ločijo od mater z oddajo v rejniško družino, ali pa jih namestijo v stanovanjsko skupino za mlade.

Pri stanovanjski problematiki žensk in otrok, žrtev nasilja, gre v širši družbeni skupnosti za obliko brezdomstva, ki je spregledana s strani države in za kršenje Istanbulske deklaracije, ki določa uresničevanje pravice po varnih, zdravih in pravno zavarovanih stanovanj za primere žensk, otrok in mladostnikov s posebnimi potrebami, katere podpisnica je od leta 1996 tudi Slovenija. Nasilje je še vedno slabo prepoznano, ljudje ga ne reflektirajo, čeprav je sestavni del vsakdanjosti.

Urad za makroekonomske analize in razvoj Republike Slovenije navaja, da brezdomstvo po eni strani odraža stanje revščine, po drugi strani pa lahko visoki stanovanjski izdatki revščino tudi povzročijo. Problem je zlasti v zasebnem najemnem sektorju, kjer najemnina ni kontrolirana, najemni odnos je neregistriran, kar pomeni, da najemnik nima zakonskega varstva pri uživanju stanovanjskih pravic. Anketa o kakovosti življenja iz leta 1994 je pokazala, da je 18,5% vseh najemnikov brez najemne pogodbe (Mandič 1996). S tranzicijo je oslabela funkcija stanovanja kot sredstva za zadovoljevanje osnovne potrebe po varnem bivanju, okrepila pa se je njena funkcija kot premoženjske naložbe. Zmanjšale so se priložnosti za pripadnike ranljivih skupin, med katere sodijo mlade enostarševske družine (matere z otroki), pridejo do primerne stanovanja (ugodna posojila stanovanjskega sklada, najemna stanovanja z zmerno najemnino) predvsem zaradi pomanjkanja cenejših stanovanj.

Novi stanovanjski zakon sicer posega na pod-

ročje sociale – posebej so opredeljeni pogoji za pridobitev socialnih stanovanj in možnosti doplačila najemnine v primeru socialne ogroženosti – ni pa še prepoznavna realizacija predpisov v praksi, ki bi morala krog upravičencev povečati. Nerešeni stanovanjski problemi, brezposelnost in ekonomska negotovost slabo vplivajo na zdravje žensk in mater ter na osebnostni in telesni razvoj otrok, saj onemogočajo enake možnosti za življenje v skupnosti.

DOŽIVLJANJA ŽENSK Z OTROKI, ŽRTEV NASILJA, V STANOVANJSKI STISKI OB ODHODU ALI BEGU OD PARTNERJA

Glede na trenutno veljavno zakonodajo so tisti, ki morajo zapustiti stanovanje, še vedno ženske in otroci, žrtve nasilje. Med razlogi za pretepanje žensk moški najpogosteje naštevajo nezvestobo, neposlušnost, izzivalno obnašanje v kritičnih situacijah ipd. Nasilje se pojavi v situaciji, ko ima oseba občutek, da začenja izgubljati moč, ko se ženska prvič upre, ko izreče željo po ločitvi, ko mož ali partner izgubi službo, ko otroci s svojimi dejanji »osramotijo družino«. Feministične raziskave o nasilju nad ženskami v evropskih državah so v prvem obdobju nastajanja varnih hiš v 70. letih zaznale veliko povečanje spolnega in fizičnega nasilja tam, kjer so se mu ženske začele upirati, po drugi strani pa se nasilje v primerih odpora pogosto tudi zmanjša. Audrey Mullender (1996) je v svoji analizi pokazala, da postane nasilje za moške problem takrat, ko sproži negativne reakcije drugih moških in začne vplivati na njihovo življenje prek zakonodaje, grožnje, da izgubijo zaposlitev, ipd. Povzročitelji pogosto tudi prenehajo z nasiljem, ko to prestopi tradicionalno mejo zasebnosti in postane stvar javnosti. Ko ženska vstopi v varno hišo in se začnejo z njeno izkušnjo nasilja ukvarjati strokovnjakinje, to zares ogrozi subjektivni položaj povzročitelja in njegovo »moško prakso«. Številni povzročitelji v tem primeru vsaj za krajše obdobje investirajo svoje identitetne fantazije v nove subjektivne položaje: v vlogo skrbnega očeta, v osebo, ki skrbi za izboljšanje sosedskih odnosov, v moža, ki deli gospodinjske obveznosti. Ni naključje, da se toliko žensk vrne k povzročitelju kmalu po tem, ko pridejo prvič v varno hišo, saj verjamejo, da se je povzročitelj resnično spremenil. Praksa dokazuje, da so te spremembe

kratkotrajne in da se nasilje sčasoma le še poveča. Če pa moški dolgoročno investira v tak subjektivni položaj in samoreprezentacije ne veže več na tradicionalne elemente moške identitete, lahko nasilje nad žensko in otroki tudi preneha (Zaviršek 1998: 15).

Analiza mnenj uporabnic, opravljena v letu 2001 v okviru delovne skupine pri Socialni zbornici Slovenije v materinskih domovih in zavetiščih za obdobje štirih let, je pokazala potrebo po sistemski akciji širše družbene skupnosti in države za trajno ureditev stanovanjskih težav te ranljive skupine, predvsem po odhodu iz materinskih domov in zavetišč.

Stanovanjsko stisko je mogoče prepoznati tudi iz pripovedi mater nameščenih v eni od začasnih oblik varnega bivanja zaradi doživljanja partnerjevega nasilja:

1. primer:

Stanovanjski problem imam že 15 let. Najdlje sem živela dve leti v enem stanovanju. Na stanovanjski sklad sem ob rojstvu otroka oddala vlogo, a je bila zavrnjena, ker nisem imela stalega bivališča v Ljubljani. Z otrokom sem živela kot podnajemnica. Pogosto lastnik stanovanja podnajemnika ne prijavi, najemnina je draga. Bojim se, da mi bo dodeljena vlažna soba, v kateri bom obsojena na doživljenjsko bivanje. Zaradi bivanja v neprimernih stanovanjih imam revmatska obolenja, otrok je imel pogosto bronhitis. Doslej sem tridesetkrat menjala stanovanje. Po rojstvu otroka sem se selila petkrat. Hodim z vrečami sem in tja, nikjer mi ne morejo pomagati. Rada da bi prišla do stanovanja, rada bi bila samostojna.

2. primer

Prvič sem izgubila stanovanje, ko me je partner pregnal, bila je podnajemnica samo tri mesece, nato sem odšla na zdravljenje zaradi odvisnosti od alkohola. Zaenkrat lahko živim skupaj z najmlajšim otrokom. Naredila bom vse, da bom ohranila stike z še dvema otrokoma, ki sta v rejniški družini. Z denarjem, ki ga prislužim, jima pošiljam pakete. Stanovanjski problem se je pričel ob rojstvu najmlajšega otroka. V sodelovanju s centrom za socialno delo si urejam delo pri starejših ljudeh, dala bom vlogo za stanovanje na stanovanjski sklad. Rada bi živela v kraju, kjer ne bi bila

dosegljiva partnerju. Zadovoljna bi bila tudi s sobo in kopalnico. V letu dni sem dosegla vse, kar sem si zastavila. Največ je k temu pripomoglo zdravljenje in zamenjava okolja. Želim da bi vsaka mati, ko gre iz materinskega doma ali varne hiše dobila stanovanje in zaposlitev, pa tudi vrtec za otroka.

3. primer

Ob hudih telesnih poškodbah povzročenih od partnerja sem šla z otrokom na CSD, od tam pa v varno okolje. Otrok je sedaj star tri leta. Vsak teden grem na obisk k staršem, a tam ne morem živeti. Otroka peljem možu na obisk. Imama stalno zaposlitev. Čakam na razpis za socialna stanovanja. Pričakujem, da bom pridobila majhno stanovanje. V najslabšem primeru bom šla v podnajemniško stanovanje. Vsem materam svetujem, da ne vztrajajo pri nasilnem partnerju, da se takoj odselijo.

Vsem trem pripovedim je skupno, da so imele potrebo po varnem bivanju, ki si ga same niso mogle zagotoviti. Pričakujejo, da se bodo dobile socialna stanovanja. Pogosto se dogodi, da so čakalne liste za socialna stanovanja dolge, delovnih mest z nižjo stopnjo izobrazbe je vse manj. Nekatere si ob zaposlitvi uspešno uredijo svoje življenje. Tiste, ki ne najdejo zaposlitve se pogosteje vračajo k nasilnemu partnerju ali si iščejo partnerja z materialnimi dobrinami in druge rešitve, ki ne pomagajo rešiti začaran krog stisk in težav.

ŽENSK, DUŠEVNO ZDRAVJE IN BREZDOMSTVO

Analiza položaja izključenih družbenih skupin v Sloveniji je med najranjlivejše in izključene skupine v Sloveniji uvrstila tudi skupine žensk, kot so:

- ženske, ki doživljajo fizično, psihično in spolno nasilje
- ženske, ki se umaknejo pred nasiljem, nekdanji partner pa jim še vedno grozi z nasiljem
- ženske, ki same skrbijo za svoje otroke
- ženske brez otrok, brez zaposlitve in brez stanovanja
- ženske, ki so samske in brezposelne in imajo zasilno namestitev, ki jo plačujejo v obliki neplačanega gospodinjskega in spolnega dela

- ženske, ki nimajo slovenskega državljanstva
- ženske, ki so gibalno ovirane, imajo motnje v duševnem razvoju ali dolgotrajne duševne stiske
- ženske, ki pripadajo etničnim manjšinam (predvsem Rominje)

- starejše ženske, ki ne morejo več v celoti skrbeti same zase in živijo bodisi same ali z neustrezno podporo (2000: 85)

Vse te skupine žensk so lahko tudi brezdomke, še zlasti če so izpostavljene dolgotrajnemu družinskemu nasilju.

Tudi v primeru namestitve žensk v materinskih domovih in zavetiščih je stanovanjski problem rešen le za določen čas. Zaradi pomanjkanja prostora v teh organizacijah se pojavljajo težave zlasti ob namestitvi mater z več otroki, saj lahko pogosto sprejmejo le mater z enim otrokom ali dvema. Izkušnja brezdomstva najpogosteje povzroča travmo, nepopravljive psihološke posledice – ženska je izključena iz življenjskega okolja, v katerem je prebivala daljše obdobje –, odvzem statusne vrednote, zlasti pa pomeni dolgotrajno življenje v negotovosti in brezupu. Obenem pa je začasna namestitev ženske v institucionalno obliko bivanja neke vrste umik iz vsakdanjega življenja, ki je povezana z odvzemom moči o samostojnem odločanju o svojem življenju z otroki in možnostjo izbire stanovanja. Pogosto so podvržene obravnavi institucij, ki delujejo po neživiljenjskih merilih in premalo upoštevajo dejanske potrebe te populacije.

Pri pomoči ženskam in materam, žrtvam nasilja, je pomembno delo z mrežami, ki pomeni proces partnerstva v skupnosti, v katerega so vključene socialne delavke, zagovorniki, zdravnice, uporabnice, svetovalke, učitelji, svojci, znanci, prijatelji, s ciljem odkrivanja potreb uporabnic in spodbujanja aktiviranja svojih potencialov za navezovanje novih stikov. Pomembno je, da so strokovne delavke in delavci pripravljene deliti moč, ki jo imajo zaradi pozicije, ki jim je dodeljena z delovanjem v organizacijah z drugimi članicami in člani skupnosti. Vzajemni (partnerski) odnosi lahko v veliki meri omogočajo posameznicam vzdrževati ali ponovno vzpostaviti duševno zdravje.

PRIZADEVANJA ŠIRŠE SKUPNOSTI, KI NAJ BI V SLOVENIJI SPODBUDILA PROCES UREJANJA STANOVANJSKE PROBLEMATIKE RANLJIVIH SKUPIN

V letu 1997 je delovna skupina Materinski domovi in zavetišča pri Socialni zbornici Slovenije organizirala srečanje predstavnikov Ministrstva za delo, družino in socialne zadeve, Ministrstva za okolje in prostor, Inštituta za družbene vede, Varuha človekovih pravic in drugih ter dala pobudo za reševanje stanovanjske problematike žensk in otrok, žrtev nasilja, ki prebivajo v materinskih domovih in zavetiščih v Sloveniji s spremembo določil pravilnika za pridobitev socialnih stanovanj.

V letu 1998 potekala mednarodna delavnica na temo Stanovanjska oskrba ranljivih skupin in nova stanovanjska tveganja, kjer so bile predstavljene potrebe in pravice ranljivih skupin: oseb z dolgotrajnimi duševnimi tiskami, mladih, ki nimajo pogojev za bivanje s starši ali tega ne želijo, žensk in otrok, žrtev nasilja, in brezdomcev. Med drugim je posamezne vidike stanovanjske oskrbe posebnih družbenih skupin je v Sloveniji obravnavalo več avtorjev, kar pa še ne zadošča za celosten pregled na tem področju, ki bi bil potreben še posebej zato, ker gre za ranljive skupine, ki so po definiciji zmožne manj od drugih izražati in postavljati zahteve po primernejši dostopnosti in kakovosti tovrstnih storitev. Nadalje je bilo poudarjeno, da je stanovanje kot sestavina človekovih pravic v Sloveniji slabo priznana in branjena, da smo na tem področju v petdesetletnem zaostanku za razvitimi državami.

Predstavljeni sta bili dve listini, ki določata stanovanje kot element človekovih pravic:

Resolucija OZN Človekove pravice do primerne stanovanja, ki jo je leta 1993 sprejel Odbor za ekonomske, socialne in kulturne pravice, navaja, da se človekova pravica do stanovanja, kjer lahko živi v miru in dostojanstvu, nanaša na vsakega posameznika, ne glede na premoženje, raso, zdravstveni položaj itn. Še posebej v primeru prisilne izselitve pomeni obveznost zagotovitve vsaj osnovnega bivališča. Ne glede na obliko posesti morajo imeti vse osebe določeno stopnjo zakonskega varstva uživanja stanovanja, ki jim zagotavlja zaščito pred prisilno izselitvijo, vznemirjanjem in drugimi grožnjami;

Istanbulska deklaracija o človekovih naseljih je bila sprejeta na konferenci Združenih narodov

v Istanbulu. Države podpisnice te deklaracije, med katerimi je tudi Slovenija, so sprejele več obveznosti. (O tem in akcijskem načrtu Agenda Habitat gl. Mandič 1999).

Podana so bila stališča in predlogi Strokovnega sveta za socialno varstvo pri Ministrstvu za delo, družino in socialne zadeve k predlogu Nacionalnega stanovanjskega programa do l. 2005.

V letu 1999 so bile oblikovane pripombe na Evropsko socialno listino, ki obvezuje članice Sveta Evrope, da vodijo tako stanovanjsko politiko, s katero bodo pospeševali dostopnost do stanovanj zadostne kakovosti, preprečevali in zmanjševali brezdomstvo, s ciljem, da ga postopno odpravijo ter da oblikujejo cene stanovanj tako, da bodo dostopna tudi ljudem brez zadostnih lastnih sredstev.

V letu 2000 je Vlada Republike Slovenije sprejela nacionalni program boja proti revščini in socialni izključenosti na osnovi analize stanja do leta 2005.

EPILOG

V Sloveniji delujejo organizacije za matere in otroke v socialni stiski in težavi, kot so zavetišča, varne hiše, materinski domovi, ki jim v veliki meri določa dejavnost država, saj financira njihove programe, kar pomeni, da želi imeti nadzor nad njihovim delovanjem in vpogled vanj. Ob tem obstaja možnost, da se zaradi nujnosti po neprestanem izpolnjevanju pogojev delovanja, ki jih določa država, prvotno poslanstvo organizacij izgubi, kar pomeni, da ne utegnejo slediti potrebam uporabnic, ki so jim namenjene.

Ohranjajo nekatere hierarhične vrednote institucij in stereotipe, vendar se s postopnim uvažanjem raznolikih poklicnih profilov, prostovoljcev, postopno presegajo. Vpeljujejo nove oblike dela ter vse bolj upoštevajo individualne pristope. Ponekod se poskusno vključuje sodelovanje partnerjev. Kljub vsemu pa so še premalo upoštevane potrebe mater in otrok, zlasti v primeru, ko gre za reševanje stanovanjske problematike po odhodu iz organizacij.

Življenjska usoda žensk in otrok, zlasti tistih, ki se ne morejo vrniti v staro okolje, je v veliki

meri odvisna od »naklonjenosti« služb, ki pogosto postavljajo neživljenjske pogoje za pridobitev ustreznega stanovanja in to urejajo mimo njih in ne skupaj z njimi.

Premalo upoštevajo potrebe:

- mater po omogočanju bivanja v drugem kraju, daleč od nasilnega partnerja
- otrok, da bi ostali pri materi in se le v skrajnih primerih nameščali v rejniške družine;
- po dodelitvi stanovanj, primernih za normalno življenje in razvoj otrok.

Verjetno bo preteklo še nekaj let, da se bodo udeležile vsa novo sprejeta zakonodaja in predlagane spremembe. Naloga skupnosti in odgovornih akterjev je, da poiščejo načine, ki bodo v tem času zapolnile praznino dolgotrajnega čakanja na sistemske rešitve ter omogočile znosnejše življenje tej populaciji.

Predlog podpornih ukrepov za vključitev žensk in otrok žrtev nasilja v skupnost:

- individualizirano financiranje občin (države) ob namestitvi uporabnic v materinski dom, zavetišče ali varno hišo z možnostjo izbire organizacije, v katero bodo nameščene;
- prehodne stanovanjske skupine za uporabnice po odpustu iz organizacij, v katerih so nameščene začasno, ki potrebujejo daljše obdobje za vzpostavitev novega, samostojnega načina življenja in vključitev v okolje;
- stanovanja, v katera bo mogoča takojšnja (krajša) namestitve žensk, žrtev nasilja, z ustreznim svetovanjem in terapijo, če jo želijo;
- prehodna stanovanja v primeru, da dalj časa ne morejo rešiti stanovanjskega problema zaradi objektivnih vzrokov, največkrat zaradi pomanjkanje denarja;
- podpora pri iskanju zaposlitve, vključitev v poklicno usposabljanje oz. prekvalifikacije in vključitev v zaposlitev v sodelovanju z Zavodom za zaposlovanje;
- razvijanje mreže samopomočnih skupin, zagovorništva in podpiranje razvoja uporabniških organizacij ter krepitev njihove moči;
- vključevanje strokovnih delavk in delavcev v učenje večšin in znanj za delo z ženskami in otroki, ki preživljajo nasilje, in delo z nasilnimi storilci.

LITERATURA

- BASS, E., L. DAVIS (1998), *Pogum za okrevanje: Priročnik za ženske, ki so doživele spolno zlorabo v otroštvu*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo, Liberalna akademija.
- FLAKER, V. (1999), *Odpiranje norosti*. Ljubljana: /^{*} cf.
- FOUCAULT, M. (1988), *Madness and Civilization*. London: Vintage.
- GILMAN, S. L. (1993), *Freud, Race and Gender*. New Jersey: Princeton Univ. Press.
- JODELT, D. (1991), *Madness and Social Representation*. New York: Harvester Wheatsheaf.
- Materinski domovi in sorodne institucije (1997). *Socialni izziv*, 8: 14-39
- Mreža organizacij za ženske in otroke v socialni stiski in težavi (2001). *Socialni izziv*, 5, 20-24.
- Poročilo o človekovem razvoju* (1998). Ljubljana: Urad Republike Slovenije za makroekonomske analize in razvoj.
- Program boja proti revščini in socialni izključenosti* (2000). Ljubljana: Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve.
- RAMON, S. (1993), Razvoj duševnega zdravja v skupnosti. *Socialno delo*, 32, 1-2: 15-16.
- Stališča in predlogi strokovnega sveta k predlogu nacionalnega stanovanjskega programa do leta 2005* (1999). Ljubljana: Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve.
- ZAVIRSEK, D. (1996), Med simbolno polucijo in socialno izključenostjo: prizadetost v Sloveniji. *Časopis za kritiko znanosti*, XXIV, 179: 63–90.
- (1997), Socialno delo v Sloveniji v objemu globalizacijskih konceptualnih premikov. *Socialno delo*, 36: 1: 43–53.
 - (1998), Prisilne izselitve med epistemologijo in prakso socialnega dela. *Socialno delo*, 37, 3–5: 309–319.